

Tina Milavec
Odjel za arheologiju
Department of Archaeology
Filozofski fakultet
Faculty of Arts
Sveučilište u Ljubljani
University of Ljubljana
Ljubljana, Slovenia
tina.milavec@ff.uni-lj.si

Korištenje kasnoantičkih visinskih lokaliteta u ranom srednjem vijeku, još jedan mogući odgovor na zagonetku?

Na nekoliko visinskih lokaliteta u Sloveniji, tj. nad ruševinama kasnoantičkih naselja, pronađeni su dokazi ranosrednjovjekovne faze naseljavanja, datirane otprilike u period od kraja 8. do 11. stoljeća. Ranosrednjovjekovni sloj obilježen je brojnim sitnim metalnim nalazima, često vojne ili konjaničke prirode. Međutim, nedostatak jasno prepoznatljivih stambenih objekata ili utvrda otežava donošenje sveobuhvatnog zaključka o karakteru tih lokaliteta. Dosad su predložene različite interpretacije, uključujući mogućnost da su to bila vojna uporišta, sakralna mjesta ili obična naselja, no nijedna od njih nije pružila sveobuhvatno objašnjenje.

U ovom radu takva su nalazišta razmatrana u zapadnoj Sloveniji, u dolini rijeke Soče (Posočje). Ova regija čini zaleđe Furlanije i služi kao važna komunikacijska zona između Furlanije i Kranjske. S obzirom na burne političke događaje tijekom ranog srednjeg vijeka u sjevernoj Italiji i redovne kontakte s regijama sjeverno i istočno od Alpa, moguće je da su takva mjesta imala ulogu u organizaciji obrane Furlanije.

Ključne riječi: militarija, rani srednji vijek, visinska naselja, Slovenija.

Early medieval use of late antique hilltop sites, another possible answer to riddle?

At several hilltop sites in Slovenia an early Medieval occupation phase, dated approximately between late 8th-11th c., can be detected above the ruins of late antique settlements. It consists mostly of abundant metal small finds, often of a military or equestrian nature. The lack of recognizable dwelling buildings or fortifications makes it difficult to find an overreaching explanation for this phenomenon. Various interpretations have been offered so far, from military sites, to sacred places and ordinary settlements, but no interpretation fits all possible scenarios. In this paper I am considering such sites in western Slovenia, in Posočje / Isonzo river valley. This region represents the hinterland of Friuli and the area of communication between Friuli and Carniola. In view of the turbulent political events of the early Medieval centuries in northern Italy and the regular contact with regions north and east of the Alps it is possible such sites played a role in the organisation of defence of Friuli.

Keywords: militaria, early middle ages, hilltop settlements, Slovenia.

1. Uvod

Korištenje starijih utvrđenih visinskih lokaliteta bio je raširen i dobro poznat fenomen u ranom srednjem vijeku, stoga ne iznenađuje činjenica da se danas ne može pronaći prikladno objašnjenje za njega. Nedavno objavljena monografija na ovu temu prikazuje raznolike priče koje se potencijalno kriju iza tog fenomena.¹ U današnjoj Sloveniji on je prilično dobro poznat zahvaljujući brojnim izvanrednim metalnim nalazima koji su objavljeni, premda je, nažalost, većina zabilježena bez preciznog konteksta. Također, predstavljen je arheološki materijal s brojnih lokaliteta, od kojeg je najfascinantniji nalaz koji potječe iz Gradišča nad Bašljem, iznad doline rijeke Save, u sjeverozapadnoj Sloveniji.²

Većina autora oprezno prilazi interpretaciji ovog fenomena, ali neka su tumačenja ipak iznesena. Iako se o njima rijetko raspravlja ili im se kritički pristupa,³ svako od tih tumačenja ima svoje prednosti i nedostatke. Ovaj rad usmjeren je na jednu od regija današnje Slovenije, točnije na gornji dio doline rijeke Soče / Isonzo te planinsko zaleđe s Kranjskom na istoku i Furlanijom na zapadu. Smještajući ovu relativno malu geografsku regiju u politički i povijesni kontekst, želi se ponuditi još jedno moguće tumačenje ovog fenomena.

2. Gornji dio doline rijeke Soče kao komunikacijski pravac i granično područje

Gornji dio doline rijeke Soče obuhvaća zapadni dio Julijskih Alpa, područje Bovca, Kobarida i Tolmina. Ova se regija proteže od planinskog prijevoja Predela/Predila do tzv. donjih Bohinjskih planina, a više od polovice površine nalazi se na nadmorskoj visini iznad 1000 metara. Duboko usječena dolina rijeke Soče predstavlja središnju os na koju se spajaju manje rijeke Nadiža/Natisone, Idrijca i Bača, a na jugoistoku alpski reljef postupno prelazi u Idrijsko-škofjeloško gorje i Šentvidsku visoravan.⁴

Introduction

Early medieval use of earlier fortified hilltop sites is a widespread and well-known phenomenon and it is probably not surprising that we are unable to find a single fitting explanation for it. A relatively recent monograph on the topic showcases the spectrum of possible stories behind it.¹ In present-day Slovenia this phenomenon is reasonably well known due to the quantities of exquisite metal finds that have been published, unfortunately in most cases without exact findspot contexts. Material from a number of sites has been presented with the most fascinating Gradišče above Bašelj above the Sava river valley in north-western Slovenia on top.²

Most authors are very careful with potential interpretations of this phenomenon, but some have been offered, more rarely discussed and criticised so far,³ all with their strengths and weaknesses. In this paper I would like to zoom in on one of the regions of present-day Slovenia, the upper part of the Soča/Isonzo river valley and its mountainous hinterlands with Carniola in the east and Friuli in the west. By putting a relatively small geographical region into political and historical context, I would like to offer another possible way of looking at this phenomenon.

1. Upper Soča river valley as a communication route and border region

The region in question encompasses the western part of the Julian Alps, the areas of Bovec, Kobarid and Tolmin. It reaches from the Predel/Predil mountain pass to the so called Lower Bohinj mountains and more than half of the surface lies at an altitude of above 1000 m.a.s.l. The deeply cut valley of the Soča river represents the central axis joined by smaller rivers Nadiža / Natisone, Idrijca and Bača. In the southeast the alpine relief descends into the Idrija-Škofja Loka Hills and the Šentvid plateau.⁴ These characteristics of the landscape were essen-

¹ Diesenberger, Eichert, Winckler 2020.

² Knific 1999; Knific 2007; Karo 2007; Karo 2012a; Karo 2012b; Karo, Mlekuž 2015; Karo *et al.* 2017; Karo, Knific 2020; Karo 2021.

³ Na primjer, sakralna ili zavjetna mjesta: Gaspari 2009, str. 156; utvrda: Karo, Knific 2020; naselje: Karo *et al.* 2017; Milavec 2020; kritika i podržavanje teze o namjernom postavljanju: Štular 2020.

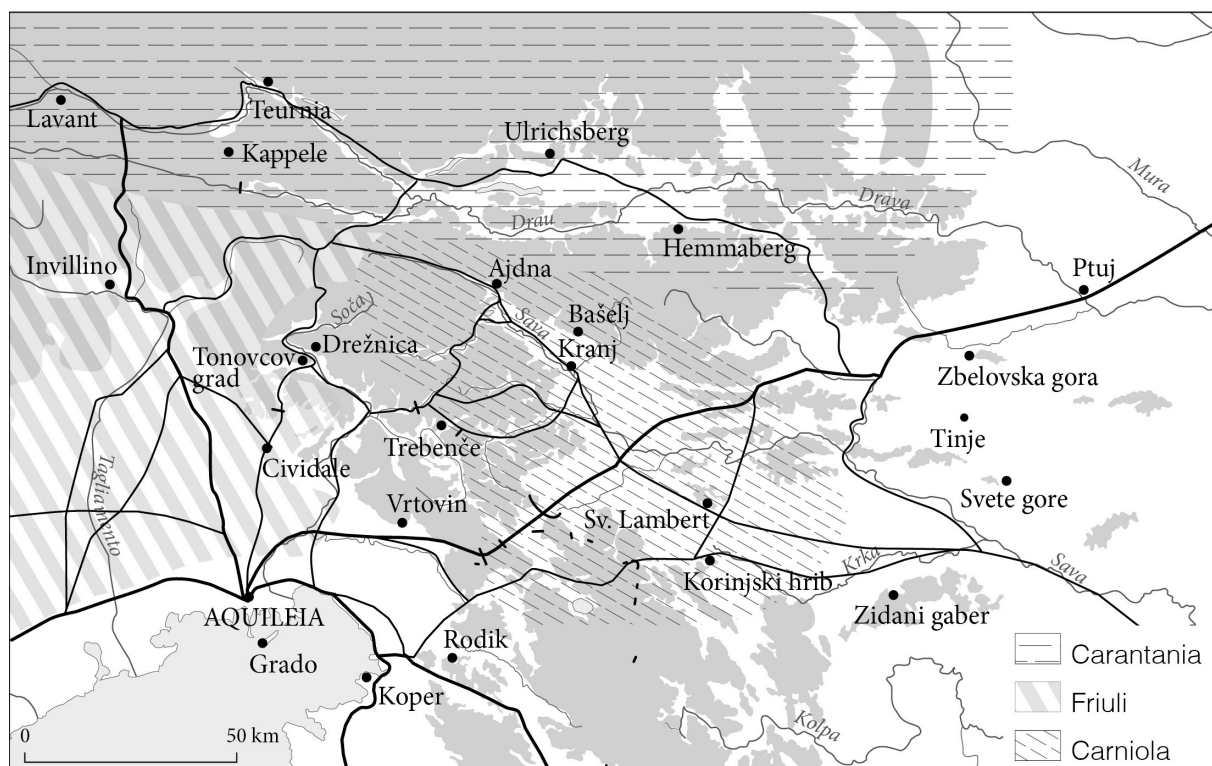
⁴ Perko, Orožen Adamič 2001, str. 54–71; Tecco Hvala, Mlinar 2022, str. 445–447.

¹ Diesenberger, Eichert, Winckler 2020.

² Knific 1999; Knific 2007; Karo 2007; Karo 2012a; Karo 2012b; Karo, Mlekuž 2015; Karo, Knific, Mlekuž, Mušič, Lavrič 2017; Karo, Knific 2020; Karo 2021.

³ For example: sacred or votive site: Gaspari 2009, 156; fort: Karo, Knific 2020; settlement: Karo, Knific, Mlekuž, Mušič, Lavrič 2017; Milavec 2020; criticism and pro intentional deposition: Štular 2020.

⁴ Perko, Orožen Adamič 2001, p. 54-71; Tecco Hvala, Mlinar 2022, p. 445-447.

Sl. 1. Razmatrano područje s cestama i lokalitetima spomenutim u tekstu. Osjenčana područja predstavljaju približno područje teritorijalnih jedinica (M. Belak, ZRC SAZU).

Fig. 1 The discussed territory with roads and sites mentioned in text. Shaded areas represent approximate extension of territorial units. © Mateja Belak, ZRC SAZU

Prirodne značajke ovog područja bile su ključne za smještanje naselja na određene lokacije u svim povijesnim razdobljima.

Spomenuta regija predstavlja jedno od glavnih područja za komunikaciju Furlanije i dolina rijeke Save i Drave (ranosrednjovjekovne Kranjske i Karantanije/Koruške) te prostora sjeverno od Alpa. Te su kontaktne točke najintenzivnije korištene u prapovijesti, kasnoj antici i ranom srednjem vijeku. U srednjim stoljećima vladavine Rimskog Carstva izgrađena je i održavana cesta duž Kanalske doline i doline rijeke Bele, koja je bila preferirani put zbog ravnijeg reljefa i blažih planinskih prijevoja (Žabnice na 816 metara nadmorske visine u usporedbi s Predelom na 1156 metara nadmorske visine). U kasnom srednjem vijeku taj je put ponovno postao dominantan u odnosu na put preko Predela, no čini se kako je između 6. i 11. stoljeća put preko Predela bio češće korišten, što potvrđuju arheološki nalazi i pisani izvori koji spominju carinske postaje.⁵ Cesta je vodila od *Forum Julii* uzvodno uz rijeku Nadižu

tial in the location of settlements in any period in history.

It represents one of the main communication areas between Friuli and Sava and Drava river valleys (early medieval Carniola and Carantania/Carinthia) and the regions north of the Alps. These communications were most used in prehistory and in the late antique-early medieval period. In the central centuries of the Roman Empire the route along the Valcanale and Fella river valley was constructed and maintained, preferred because it was straighter and included an easier mountain pass (Camporosso 816 m.a.s.l. compared to Predel 1156 m.a.s.l.). In the late Middle ages, the Valcanale road again took over from the Predel one, but between the 6th-11th c. the Predel road appears to have been more frequented, as confirmed by archaeological sites and mentions of toll stations in written sources.⁵

The road ran from Forum Iulii along the Natisone river upwards to Kobarid, then turned towards Bovec and up the Predel pass, joined the Valcana-

⁵ Ciglencčki 2011a, str. 263–264; Magnani 2007, str. 184–185; Faleschini 2013; Faleschini 2018, str. 227; Kosi 1998, str. 245; Oitzl 2018, str. 89.

⁵ Ciglencčki 2011a, p. 263-264; Magnani 2007, p. 184-185; Faleschini 2013; Faleschini 2018, p. 227; Kosi 1998, p. 245; Oitzl 2018, p. 89.

sve do Kobarida, zatim je skretala prema Bovcu i uz prijevoj Predel te se spajala s cestom Kanalska dolina – Bela i nastavljala prema Beljaku/Villachu, odakle se moglo nastaviti prema zapadu i preko Alpa ili ići dolinama rijeka Drave ili Save prema Panoniji (sl. 1).

Kod Kobarida se također moglo skrenuti prema jugu i nastaviti do Tolmina, zatim se popeti na Šentvidsku visoravan i spustiti u klanac rijeke Bače. Od tog klanca cesta je vodila kroz Škofjeloško gorje do Kranjske, odnosno doline rijeke Save s Kranjem (*Carnium*), odakle su se otvarali putovi prema Koroškoj ili Panoniji. Čini se da se u srednjem vijeku ova ruta više koristila za trgovački prijevoz, posebno za trgovinu vinom i mediteranskom robom koja je putovala u jednom smjeru, a u suprotnom smjeru za trgovanje stokom.⁶

3. Nalazišta

Na razmatranom području nalaze se tri lokaliteta s ranosrednjovjekovnim materijalom, koji je pronađen na temeljima kasnoantičkih ostataka ili na mjestima koja prethodno nisu bila naseljena. Među poznatijim je Tonovcov grad iznad Kobarida, koji je već ranije objavljen u stručnoj literaturi. Osim sitnih nalaza, ondje su otkriveni tragovi ponovnog naseljavanja, keramika i ognjišta unutar kasnoantičke kuće, u praznoj vodenoj cisterni i u jednoj od triju crkava. Pronađeno je i nekoliko grobova datiranih radiokarbonskom metodom u razdoblje između 8. i 10. stoljeća, uglavnom u blizini crkava.⁷

S druge strane rijeke, Gradec iznad Drežnice smatrao se, prije svega zbog svoje skromne veličine i malog broja površinskih nalaza, mogućim utočištem kasnoantičkog stanovništva koje je živjelo ispod Krnskog gorja. Zaštićen je strmim padinama iznad potoka Kozjeka s jedne strane i bedemom s druge strane.⁸ Nakon što su neki impresivni nalazi ranosrednjovjekovnih militarija dopremljeni u lokalni muzej, lokalitet je u manjoj mjeri istražen, pri čemu su pronađeni keramika i životinjske kosti te još srednjovjekovnog materijala. Iako još uvijek nije potpuno jasno je li lokalitet bio korišten i u kasnoj antici, sigurno je da se koristio između 9. i 10. stoljeća.⁹

le-Fella road and continued towards Beljak / Villach from where one could choose to continue towards the west and across the Alps or along the Drava or Sava valleys towards Pannonia (Fig. 1).

At Kobarid one could also turn towards the south and continue to Tolmin, then climb Šentvid plateau and descend to river Bača gorge. From the Bača gorge the road leads through the Škofja loka Hills and reaches Carniola, Sava valley with Kranj (*Carnium*) and further connections to Carinthia or Pannonia. This route seems to have been preferred in the Middle ages for commercial transport with especially wine and Mediterranean goods traveling in one direction and cattle in the other.⁶

2. The sites

There are three sites in the discussed territory with early medieval material either on late antique basis or without a previous occupation. Better known and published is Tonovcov grad above Kobarid which beside small finds also revealed a phase of reoccupation, pottery and hearths, of a late antique house, in an already emptied water cistern and in one of the three churches. Several graves were found, radiocarbon dated to the 8th-10th centuries, most of them close to the churches.⁷

On the other side of the river, Gradec above Drežnica was previously viewed as a potential refuge for the late antique people living under the Krn mountain range, above all because of its small size and few surface finds. It is protected by sheer slopes above the Kozjek stream on one side and a rampart on the other.⁸ After some impressive finds of early medieval militaria were brought to the local museum, the site was excavated to a small degree and yielded further early medieval material, also pottery and animal bones. It remains to be seen whether it was also used in late antiquity but it was definitely in function between 9th-10th centuries.⁹

In the Idrija-Škofja Loka hills, the mountainous region between Soča valley and Carniola, Gradišče above Trebenče is probably positioned along a road towards Carniola. A large number of metal detector finds has been discovered and even some pottery, showing occupation in the 9th-10th c.¹⁰

⁶ Faleschini 2013; Kosi 1998, str. 245.

⁷ Milavec 2020; Milavec 2024.

⁸ Ciglencečki 2011b, str. 43–44, sl. 1.26–1.27.

⁹ Knific *et al.* 2021, str. 41–45; Karo, Knific 2020, str. 196.

⁶ Faleschini 2013; Kosi 1998, p. 245.

⁷ Milavec 2020; Milavec 2024.

⁸ Ciglencečki 2011b, p. 43–44, Figs. 1.26–1.27.

⁹ Knific, Laharnar, Mlinar, Turk 2021, p. 41–45; Karo, Knific 2020, p. 196.

¹⁰ Karo, Knific 2020, p. 194; Bitenc, Knific 2021.

Iako ova dva lokaliteta dijele sličnosti, poput položaja s obiju strana rijeke Soče, Gradec iznad Drežnice i Tonovcov grad razlikuju se po funkciji. Dok je Tonovcov grad imao izraženiju naseobinsku ulogu, Gradec je vjerojatnije služio kao stražarsko mjesto ili izbjegličko utočište. Zajedno su mogli nadzirati i kontrolirati dolinu rijeke Soče, koja se znatno sužava kod Kobarida. Gradec ima stratešku poziciju iznad prijelaza prema Drežničkoj visoravni, ispod Krnskog masiva, gdje su zasigurno postojali prilično povoljni uvjeti za naseljavanje i ljetnu ispašu, koja je imala važnu ulogu u gospodarstvu tog razdoblja.

Smatra se da se Gradišče iznad Trebenča nalazilo uz cestu prema Kranjskoj, u Idrijsko-škofjeloškom gorju, planinskom području između doline rijeke Soče i Kranjske. Na tom lokalitetu je uz pomoć detektora metala pronađen velik broj nalaza, uključujući i nešto keramike, što ukazuje na to da je ovaj prostor bio naseljen u 9. i 10. stoljeću.¹⁰ Lokalitet se nalazi na komunikacijskom čvoru u blizini razvoja rijeka Soče i Save te uz najkraći put između klanca Bača i doline Poljanske Sore, koji se nastavlja prema Kranjskoj. Ovo je područje imalo važnu ulogu u kontroli prometa tijekom ključnih razdoblja lokalne povijesti, u Augustovim osvajanjima i kasnorimskoj organizaciji *Claustra* (npr. obližnji lokalitet Mali Njivč kod Novaka).¹¹ Moguće je da je Gradišče čak bilo dio ničije zemlje između Furlanije i Kranjske, na što bi mogla upućivati zapadna granica Kranjske koju je car Oton II. 973. godine darovao freisinškom biskupu, a koja se nalazi nekoliko kilometara istočno od Trebenča.¹²

Sitni nalazi na svim trima lokalitetima dijele sličnosti, tj. na svima su pronađeni ostatci militarija (vrhovi strijela, veliki noževi i korice za noževe, dijelovi pojasnih garnitura, oprema za konja), ali u različitim količinama. Kuće iz 6. stoljeća na Tonovcovu gradu ponovno su korištene u vremenu nakon što im je otpala žbuka sa zidova i prije urušavanja krovova. Također, nekoliko je ljudi pokopano uz zidove kasnoantičkih zgrada prije nego što su se i one urušile. U Gradecu i Gradišću nađena je veća količina metalnih nalaza, ali i predmeti koji nisu vezani isključivo za militariju. Pronađeni su alati za poljoprivredu i obradu drva te kućanski predmeti poput ključeva, igala i šarki. Upravo ova vrsta na-

The character of these sites is not the same. Tonovcov grad and Gradec above Drežnica form a pair on both sides of Soča river, with one having a more pronounced settlement function while the other has more of a refuge/watch post natural predispositions. Together they could supervise and close the Soča valley which narrows significantly at Kobarid. Gradec near Drežnica also overlooks the pass towards Drežnica plateau below the Krn mountain range which probably offered relatively favourable settlement conditions and the connection to summer mountain pastures which most probably represented an important part of the economy in the period.

Gradišče above Trebenče is located at a communications knot roughly at the watershed of Soča and Sava rivers, along the shortest route between the Bača gorge and the Poljanska Sora valley with its continuation towards Carniola. This area played an important part in road control in crucial parts of regional history, in the Augustan conquests and in the late Roman *Claustra* organization (e.g. the nearby site of Mali Njivč near Novaki).¹¹ Perhaps it was even a part of the no man's land between Friuli and Carniola? This could be indicated by the western border of the Carniolan land Emperor Otto II gave to the bishop of Freising in 973, which lies a few kilometres to the east from Trebenče.¹²

The small finds of all three sites are roughly similar in that militaria (arrowheads, large knives and knife sheaths, belt set parts, horse tack) is found at all of them, but in various quantities. At Tonovcov grad the 6th c. houses were reused in a time frame after the wall plaster fell off and before the roofs collapsed and several people were buried along the walls of late antique buildings before they fell. Gradec and Gradišče yielded a much larger amount of metal finds, but not only militaria. There are also agricultural and woodworking tools and miscellaneous household equipment (keys, needles, hinges). It is precisely these categories of finds that despite the lack of remains of any permanent buildings on the surface in my opinion indicate that some sort of houses in perishable materials existed at these hilltops.

Another point to consider is the dating. The more datable finds at all three sites span between two to four centuries, from the late 8th to 11th c. with an emphasis on the second half of the 9th and the

¹⁰ Karo, Knific 2020, str. 194; Bitenc, Knific 2021.

¹¹ Istenič 2015, str. 373–374.

¹² Bitenc, Knific 2021, str. 202.

¹¹ Istenič 2015, p. 373–374.

¹² Bitenc, Knific 2021, p. 202.

laza, čak i unatoč nedostatku ostataka bilo kakvih trajnih građevina, ukazuje na to da su na vrhovima ovih brda postojale nekakve kuće od materijala s kraćim vijekom trajanja.

Još jedan važan aspekt je datiranje. Nalazi s ovih triju nalazišta koji se mogu preciznije datirati obuhvaćaju razdoblje između dvaju i četiriju stoljeća, od kasnog 8. do 11. stoljeća, s naglaskom na drugu polovicu 9. i 10. stoljeće. Smatramo kako to ukazuje na dugotrajno i vjerojatno periodično korištenje ovih lokacija, ne samo tijekom karolinškog razdoblja.

4. Kontekst

Da bismo bolje razumjeli ulogu koju su ova mjesta mogla imati tijekom karolinških i otoskih stoljeća, ključno je razmotriti širi povijesno-politički kontekst. Dolina rijeke Soče nikad nije bila zasebna politička cjelina, a kroz povijest je predstavljala planinsko zaleđe istočne Furlanije s *Forum Julii* kao središtem. Male riječne doline i planinski grebeni između njih, posebno dolina Nadiže, završavaju ili počinju upravo kod ulaza u Čedad, ključno središte Furlanije od 6. stoljeća nadalje. S druge strane, Posočje je predstavljalo zapadno zaleđe Kranjske, kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog nasljednika nekadašnjeg kasnorimskog prostora *Claustra Alpium Iuliarum*. Prema svemu sudeći, ova je regija barem povremeno imala stratešku važnost. Služila je kao pogranični pojas između Austrijskog i Osmanškog Carstva još u 17. stoljeću, a također je stavljena u prvi plan tijekom pregovora o granici između Italije i Kraljevine SHS 1920-ih godina.¹³

Kao sjedište markgrofova Furlanije, Čedad je bio administrativni centar i vjersko središte barem od 8. stoljeća, kad je patrijarh iz Akvileje svoju rezidenciju premjestio u grad. U kasnom karolinškom razdoblju moćna obitelj Unruoch postala je markgrofovska dinastija, a ambiciozni Berengar I. okrunjen je za kralja Italije i kasnije za cara. Razdoblje njegove vladavine, blaže rečeno, bilo je vrlo burno, obilježeno uzurpacijama, unutarnjim sukobima s političkom konkurencijom s druge strane Alpa, ali i vanjskim sukobima s Karantancima, Moravcima i Mađarima.¹⁴ Prema povijesnim izvorima, Berengarovo sjedište nalazilo se u zapadnom dijelu sjeverne Italije, često u Veroni. Ipak, u drugoj po-

10th century. In my opinion this shows a prolonged, probably periodical use of the same locations, not only in Carolingian period.

3. The context

To try and understand what roles these sites could play in the Carolingian and Ottonian centuries I think it is essential to look at a wider historical-political context. Soča valley was never a discrete political unit, throughout history it represented the mountainous hinterland of eastern Friuli with Forum Iulii as its centre. The small river valleys and mountain ridges in between and particularly the Natisone valley end or begin directly at the front door of Cividale, the central point of Friuli since the 6th c.

On the other hand, the Soča region represented also the western hinterland of Carniola, the late antique and early medieval successor of what used to be the *Claustra Alpium Iuliarum* area in the late Roman period. It appears that the region retained some of its strategic importance at least periodically. It was used as frontier zone as late as the 17th c., between the Austrian and Turkish Empires, and it was brought to the fore during the arguments about the border between Italy and Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians in the 1920's.¹³

As the seat of the marchgraves of Friuli, Cividale was an administrative centre and at least from the 8th c. on, when the patriarch of Aquileia took his residence in town, also a religious one. In the late Carolingian period the well-connected Unruoch family became marchgraves and the ambitious Berengar I became the king of Italy and later also Emperor. The period of his rule at least was very turbulent, with usurpations as internal conflicts with political competition from across the Alps, but also with external conflicts with Carantanians, Moravians and the Magyars.¹⁴ According to the sources Berengar was based in the western part of northern Italy, often in Verona. Nevertheless, in the half-century around year 900 and especially in the period of Magyar incursions the main routes into eastern Friuli and towards Aquileia and Cividale also needed to be defended and it is very probably that the patriarchs were responsible for that.¹⁵ While the main entrances were certainly along the roads through

¹³ Kusetič *et al.* 2014, str. 18, 20–21.

¹⁴ Krahwinckler 1992, str. 270–300.

¹³ Kusetič *et al.* 2014, p. 18, 20–21.

¹⁴ Krahwinckler 1992, pp. 270–300.

¹⁵ Štih 1999a.

lovici stoljeća, oko 900. godine, a posebno u doba mađarskih provala, trebalo je braniti i glavne putove prema istočnoj Furlaniji te one prema Akvileji i Čedadu, a vrlo vjerojatno je to bila odgovornost patrijarha.¹⁵ Glavni ulazi u regiju bili su duž cesta kroz Vipavsku dolinu (stara *via publica Emona – Aquileia*) na istoku i starom *via Iulia Augusta* preko prijevoja Croce Carnico / Plöchenpass na sjeveru, no manje točke kontakta i neposredno zaleđe Čedadu također je trebalo nadzirati, jer je kroz dolinu Nadiže, s druge strane planina, neprijatelj mogao doći izravno na patrijarhov prag.

Put Croce Carnico nadziran je iz tvrđave Colle Mazeit u blizini Verzegnis,¹⁶ a zahvaljujući dobrom strateškom položaju, veliko naselje Sv. Pavla iznad Vrtovina moglo je štititi Vipavsku dolinu. Detektorom metala je na toj lokaciji potvrđeno nekoliko zanimljivih, malih ranosrednjovjekovnih nalaza, no dostupni pouzdani podaci o stvarnoj kronologiji naselja i dalje su nedovoljni.¹⁷

U Koruškoj i Štajerskoj, kao i u regijama preko Alpa, primijećene su slične pojave.¹⁸ Naime, ponovno korištenje ranijih gradina ili utvrda te osnivanje naselja na novim lokacijama na vrhovima brda jasno je potvrđeno militarijama, keramikom i ponekad grobovima, premda su istraživanja na ovim lokalitetima provedena u ograničenom opsegu. U današnjoj Njemačkoj bolja istraženost i pisani izvori svjedoče o razvijenoj gradnji utvrda, koje se prvenstveno podižu zbog obrane od Mađara.¹⁹ S obzirom na takvu praksu, teško je zamisliti da bi najširi i najpravniji ulaz u sjevernu Italiju, a ujedno i granični pojas prema Panoniji, bio ostavljen bez obrane.

5. Rasprava

Konjanička oprema iz ovog razdoblja ukazuje na vojsku, i to elitnu. Iz toga bi se moglo zaključiti da su spomenuta mjesta (a vjerojatno i druga slična mjesta u današnjoj Sloveniji) koristile najviše vlasti (možda i patrijarh) za nadzor ključnih ruta u politički vrlo turbulentnom razdoblju. Tehnologija gradnje tih utvrda i stambenih objekata očito se temeljila na drvu ili drugim materijalima kratkog vi-

Vipava valley (the old *via publica Emona-Aquileia*) in the east and the old *via Iulia Augusta* across the Croce Carnico / Plöchenpass mountain pass in the north, the lesser communications and the immediate hinterlands of Cividale also needed to be supervised. The Natisone valley could bring the enemy from across the mountains directly to the patriarch's doorstep.

The Croce Carnico road was supervised from the fort at Colle Mazeit near Verzegnis.¹⁶ The Vipava valley may have been protected from the large settlement of St Paul above Vrtovin with an excellent strategic position and several intriguing early medieval metal detector small finds, but little reliable data on the actual settlement chronology.¹⁷

In Carinthia and Styria as well as the regions across the Alps similar phenomena were observed.¹⁸ Reuse of earlier hilltops or fortifications or new locations, investigated to various degrees, is strongly indicated by militaria, pottery and sometimes graves. In present-day Germany a better state of research and written sources testify to pronounced fortification especially against the Magyars.¹⁹ It would be a stretch to believe that the widest and flattest entrance into northern Italy, and at the same time the border zone towards Pannonia, would be left undefended.

4. Discussion

The equipment of cavalry in this period can only mean military and elite military at that. It would then follow that the described posts (and probably other similar posts in present-day Slovenia) were used by the highest power (the patriarch?) to oversee the important communications in a politically very turbulent period. The building technology used in fortification and dwelling structures was apparently based on wood or other perishable materials, similar to the short-term forts in the late Roman period in the region. When available (which was often), earlier remains of ramparts, walls and buildings were used. Of course, whether this was really the case, only further publications of investigated sites or new excavations will show.

¹⁵ Štih 1999a.

¹⁶ Baccichet *et al.* 2018, str. 942.

¹⁷ Svoljšak 1985; Bitenc, Knific 2015; Karo, Knific 2020, str. 187–188; Ciglencečki 2021.

¹⁸ Kühtreiber, Obenaus 2017; Gleirscher 2010; Eichert 2011; Pollak 2007, s daljnjom bibliografijom.

¹⁹ Ettel 2014, s daljnjom bibliografijom.

¹⁶ Baccichet, Biasin, Francescutto, Minguzzi 2018, p. 942.

¹⁷ Svoljšak 1985; Bitenc, Knific 2015; Karo, Knific 2020, p. 187–188; Ciglencečki 2021.

¹⁸ Kühtreiber, Obenaus 2017; Gleirscher 2010; Eichert 2011; Pollak 2007, all with further bibliography.

¹⁹ Ettel 2014, with further bibliography.

jeka, slično onim kratkotrajnim utvrdama iz kasnog rimskog razdoblja u regiji. Kad su bili dostupni, a to je bilo dosta često, korišteni su raniji ostatci bedema, zidova i drugih građevina. Naravno, tek će daljnje objave rezultata istraživanja ili nova istraživanja dokazati je li to zaista bilo tako.

Smatramo da su se u regiji s rastućim, etnički mješovitim stanovništvom, koje se oslanjalo na poljoprivredu i koje je prolazilo kroz velike političke, vjerske i društvene promjene, određivala mjesta na koja bi se u kriznim vremenima slale snage da nadziru zemlju. Te su se snage mogle sastojati od lokalne elite (ili su njima mogle biti samo osnažene) bilo koje etničke pripadnosti koja je, bez obzira na pripadnost, bila u službi kraljevstva odnosno carstva.

Mjesta s ranosrednjovjekovnom militarijom na području današnje Slovenije već su ranije tumačena kao vojni položaji. Isprva su ta mjesta tumačena vrlo oprezno, no kasnije su prepoznata kao karolinške utvrde ili postaje kranjske elite, ovisno o lokaciji nalazišta, vremenskom okviru sitnih nalaza i kontekstu.²⁰ Oprema za konje i jahače, koja je najzastupljenija među militarijom, često se uspoređuje s opremom s moravskih teritorija. Međutim, u Moravskoj je, kao i u Dalmaciji, visoka razina političke neovisnosti mogla utjecati na to da nalazi u naseljima i grobovima budu puno raskošniji. Ovu situaciju možemo usporediti s tumačenjem Kurta Karpfa o visokokvalitetno obrađenim kamenim ukrasima u ranim crkvama lokalnih moćnika u Karantaniji, ali samo za vrijeme dok je zajednica bila neovisna.²¹ U jugoistočnim Alpama, nakon što su Karolinzi preuzeli vlast nad dotad neovisnim slavenskim političkim entitetima, moć lokalnih elita bila je smanjena. Neke su prestale postojati, neke su postale podređene ili su se uključile u novi režim, zbog čega je potreba za razmetanjem nestala ili se pak iskazivala na neki drugi način.

Što se tiče tumačenja da bi se ti lokaliteti trebali promatrati kao sveta ili zavjetna mjesta, teško je zamisliti neku ranosrednjovjekovnu elitu u regiji koja ne bi barem površno funkcionirala kao kršćanska. Bilo kakvo javno pridržavanje starih uvjerenja bilo bi neprihvatljivo za njihove politički nadređene. Nije upitno da su se pretkršćanska vjerovanja zadržala u narodu, međutim, oni koji su željeli da ih

I propose that in a region with a growing, ethnically mixed population dependent on agriculture and in the process of huge political, religious and societal changes some locations were allotted where forces could be dispatched in times of crisis to oversee the land. These forces could have consisted of (or been supplemented by) local elites of any ethnic extraction, yet in the service of the kingdom or Empire.

Sites with early medieval militaria in the region of present-day Slovenia have of course been interpreted as military posts before, at first very tentatively, later either as Carolingian forts or as the posts of the Carniolan elite, depending on the location of the site, timeframe of the small finds and context.²⁰ The spectrum of the horse and rider equipment, most abundant among the militaria, is often compared to the Moravian territories, but in Moravia and also Dalmatia, the high level of political independence may have fostered the lavish display in the settlements and burials. Perhaps we can compare this situation to Kurt Karpf's interpretation of the high-end worked stone decoration in the early churches of local potentates in Carantania, only making sense while the polity was independent.²¹ In southeastern Alps, after the takeover of previously independent Slavic political entities by the Carolingians, the power of local elites must have diminished due to their annihilation, subordination or inclusion into the new regime, and the need to display either vanished or changed.

As to the interpretation that we are looking at sacred or votive, depositional places, I find it very hard to envisage any kind of early medieval elite in the region who would not at least superficially be functioning Christians. For their political superiors any public adherence to old beliefs would have been unacceptable. That pre-Christian beliefs persisted among the people is not questionable, but they could not have been openly expressed by the ones who wished to be taken seriously by the highest ranks of the state. Whether the foreigners who were sent to Carniola as counts or locals who may have achieved high ranks among the new aristocracy, concordance with the ideals of the time must have been very important. The lower ranking or even rural population as candidates for votive dep-

²⁰ Ciglencečki 1992; Karo, Knific 2020, str. 192, s daljnjom bibliografijom. Također vidi bibliografiju u: Štular 2020.

²¹ Karpf 2003.

²⁰ Ciglencečki 1992; Karo, Knific 2020, 192, with further bibliography; See also the bibliography in Štular 2020.

²¹ Karpf 2003.

najviši državni vrh shvati ozbiljno nisu mogli otvoreno izražavati takva vjerovanja. Bez obzira je li se radilo o strancima koji su u Kranjsku bili poslani kao grofovi ili o domaćim ljudima koji su mogli postići visoke položaje unutar nove aristokracije, usklađenost s idealima tog vremena bila je izrazito važna. S druge strane, teško je zamisliti da bi niži društveni slojevi ili ruralno stanovništvo imali dovoljno sredstava da nabave predmete koji su tako iznimne izrade i vrijednosti, a zatim ih odlože u zavjetnim obredima.

Jedan od važnih argumenata, koji se čini kontradiktoran iznesenim stavovima, odnosi se na nedostatak arhitekture i dodatnih utvrda iz razmatranog razdoblja. Također, nalazi otkriveni isključivo pomoću detektora metala u većini slučajeva otežavaju precizno tumačenje i kontekstualizaciju tih lokaliteta. Ipak, iskustvo s visinskim nalazištima pokazalo nam je da takvi nalazi prilično pouzdano ukazuju na razdoblje u kojem je područje bilo naseljeno ili korišteno, no samo će daljnja arheološka istraživanja omogućiti razumijevanje nijansi u fazama korištenja tih lokacija. Štoviše, neke od suptilnijih promjena u kronologiji keramike ili u fazama gradnje često se razotkrivaju tek tijekom analize, nakon samog iskapanja. Nije isključeno da se kasnoantička kamena arhitektura, koja je u znatnoj mjeri još uvijek bila postojana u 9. stoljeću, uz nadogradnju drvom i drugim kratkotrajnim materijalima ponovno koristila, možda kao lokacija za kratkotrajan ili povremen boravak.²² Na sličan način zamišljamo korištenje prirodno zaštićenih i prapovijesnih lokaliteta u regiji u kasnorimskom *Claustra* i *post Claustra* razdoblju, kad kratkotrajna okupacija, osim manjih nalaza, većinom novca i militarije, nije ostavila mnogo trajnih tragova.²³

Važno je uzeti u obzir da su takvi lokaliteti mogli služiti i u obrani lokalnog stanovništva ili za nadzor trgovine između Koruške, Kranjske i Furlanije, koja se očito nastavila i tijekom ranog srednjeg vijeka, jer se smatra da je Furlanija ovisila o opskrbi mesom sa sjevera.²⁴

6. Zaključak

Ranosrednjovjekovna militarija na kasnoantičkim visinskim lokalitetima u današnjoj Sloveniji

ositions on the other hand, I find hard to imagine having the means to procure and then dispose of objects of such exceptional craftsmanship and value.

One of the important arguments that seem to contradict my argument is the lack of architecture and additional fortification in the discussed period. Only metal detector finds in most cases often discourage us from forming possible explanations of these locations. My experience with hilltop sites has taught me that metal detector finds fairly reliably predict the period of use of the site and also that only excavations will allow one to understand the nuances in phasing. What is more, some of the subtler changes in pottery chronology or building phases is often only disentangled in the post-excavation procedures. It is not impossible that the late antique, stone-built architecture, to a considerable extent still standing in the 9th c., was reused and added to in wood and other perishable materials, to ensure perhaps short-term, periodic use of the sites.²² In a similar way we envisage the use of naturally defended and prehistoric locations for the later Roman, *Claustra* and post-*Claustra* period in the region, when short term occupation did not leave much behind except small finds, mainly militaria and coins.²³

It must be considered that the discussed types of sites could just as well function in the defence of the locals or for supervising trade between Carinthia, Carniola and Friuli, which apparently continued throughout the early medieval period as Friuli is supposed to have relied on the supply of meat from the north.²⁴

5. Conclusion

Early medieval militaria on late antique hilltop sites in present-day Slovenia have received some interest and several attempts at interpretation. I believe one of our errors so far has been the overly narrow perspective on the role this geographical area played in the early medieval political history of the Italian kingdom and the south-eastern fringes of the late Carolingian and early Ottonian Empire. In this contribution I offer another possible way of explaining three of these sites.

²² Slično za Gradišče nad Bašljem: Karo *et al.* 2017, str. 193. Također, za Ajdnu iznad Potoka: Ciglencečki 2000, str. 156.

²³ Ciglencečki, Milavec 2009.

²⁴ Kosi 1998, str. 245–247; Oizl 2018, str. 89.

²² Similarly for Gradišče above Bašelj: Karo, Knific, Mlekuž, Mušič, Lavrič 2017, p. 193. Also for Ajdna above Potoki Ciglencečki 2000, p. 156.

²³ Ciglencečki, Milavec 2009.

²⁴ Kosi 1998, p. 245–247; Oizl 2018, p. 89.

izazvala je određeni interes i potaknula nekoliko pokušaja interpretacije. Smatramo da je jedna od dosadašnjih pogrešaka bila preusko sagledavanje uloge koju je ovo geografsko područje imalo u ranoj srednjovjekovnoj političkoj povijesti talijanskog kraljevstva i jugoistočnih rubova kasnog Karolinškog i ranog Otonskog Carstva, stoga se u ovom radu nudi novo tumačenje triju takvih lokaliteta.

Prije nego što je granica Veronske marke pomaknuta prema rijeci Krki, stara linija *Claustra Alpium Iuliarum* još uvijek je više-manje služila kao granična zona između vlasti u sjevernoj Italiji i onih koji su gradili svoje središte moći u Panoniji. Bez obzira na to radi li se o Avarima, Mađarima ili Bugarima, ova kontaktna zona ostala je gotovo nepromijenjena. Smatramo da nas promatranje ovih nalazišta isključivo iz perspektive lokalne arheologije sprječava u razumijevanju šire slike. Geografski okvir i glavni komunikacijski pravci ostali su isti. Razina održavanja zasigurno se značajno promijenila u odnosu na rimsko doba, ali zbog logističke i strateške važnosti najlakšeg ulaza u Italiju, tko god je bio odgovoran za sigurnost u Furlaniji nije mogao potpuno zanemariti ovo područje.

Možda povremeno, ali kroz dulje vremenske periode, markgrof, kralj, car ili patrijarh nadzirali su relativno širok i otvoren pristup sjevernoj Italiji sa sjeveroistoka. Iako arheološki nalazi to ne potvrđuju, pisani izvori ukazuju na to da su te ceste koristili trgovci, hodočasnici, misionari i putnici,²⁵ te je moguće da su i oni koristili ove lokalitete.

Zahvala

Iskreno zahvaljujem Mateji Belak iz ZRC SAZU-a u Ljubljani na ustupljenoj karti. Izvor financiranja koji je podržao rad je Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS, potpora broj P6-0247.

Until the border of the Verona march moved towards the east to Krka river, the old *Claustra Alpium Iuliarum* line more or less still represented the border zone between who ruled in northern Italy against who was building their power centre in Pannonia. Whether Avars or Magyars, even Bulgars, the contact zone remained almost unchanged. I argue that looking at these sites merely from the perspective of local archaeology, prevents us from understanding the wider picture. The geography and the main communication routes remained the same. The level of maintenance must have changed significantly since the Roman period but because of the logistic and strategic importance of the easiest entrance to Italy, whoever needed to assure safety in Friuli could not afford to completely neglect it.

Perhaps periodically, but over a long period of time, the marchgrave, the king, the Emperor or the patriarch kept an eye over the relatively wide and open access to northern Italy from the north-east. What archaeology does not show us but the written sources do, the roads were also used by the tradespeople, pilgrims, missionaries and travellers.²⁵ Perhaps they used these sites as well.

Acknowledgement

I am very grateful to Mateja Belak from ZRC SAZU in Ljubljana for the map. The source of funding that has supported the work is Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS grant number P6-0247.

²⁵ Štih 1999b.

²⁵ Štih 1999b.

Literatura / Bibliography

Baccichet *et al.* 2018

M. Baccichet, L. Biasin, M. Francescutto, S. Minguzzi, *I siti fortificati del friuli nord-occidentale dalla tarda antichità al medioevo e l'ipotesi di un castrum a Tramonti di Sopra. Inquadramento generale ed esito delle prime indagini magnetometriche*, C. Di Gleria, e M. Varutti (ur.), Udine 2018, 927–950.

Banchig, Magnani, Pessina 2007

G. Banchig, S. Magnani, A. Pessina (ur.), *Terre d'incontro. Contatti e scambi lungo le Valli del Natisone e dell'Isonzo dall'antichità al medioevo / Kraji srečanja. Stiki in izmenjave vzdolž Nadiških in Soške doline od antike do srednjega veka*, Čedad / Cividale del Friuli 2007.

Bitenc, Knific 2015

P. Bitenc, T. Knific, Zgodnjesrednjeveški Sv. Pavel nad Vrtovinom v Vipavski dolini, *Goriški letnik* 37–38 (2013–2014), Nova Gorica 2015, 151–175.

Bitenc, Knific 2021

P. Bitenc, T. Knific, Zgodnjesrednjeveško Gradišče nad Trebenčami, *Goriški letnik* 45, Nova Gorica 2021, 215–248.

Brogiolo, Castelletti 1992

G. P. Brogiolo, L. Castelletti (ur.), *Il territorio tra tardoantico e altomedioevo: metodi di indagine e risultati*, Biblioteca di archeologia medievale 9, Firenze 1992.

Chiabà, Maggi, Magrini 2007

M. Chiabà, P. Maggi, C. Magrini (ur.), *Le Valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico: atti del convegno internazionale di studi: San Pietro al Natisone (UD)*, 15 – 16 settembre 2006, Studi e ricerche sulla Gallia cisalpina 20, Roma 2007.

Ciglencečki 1992

S. Ciglencečki, *Tracce di un insediamento tardo (VI–IX sec.) nei siti della tarda antichità in Slovenia*, G. P. Brogiolo, L. Castelletti (ur.), 1992, 53–59.

Ciglencečki 2000

S. Ciglencečki, *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnjesrednjeveška naselbina / Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu: Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 4, Ljubljana 2000.

Ciglencečki 2011a

S. Ciglencečki, *The fort at Tonovcov grad – an important part of the late Roman defence system*, Ciglencečki, Modrijan, Milavec, Ljubljana 2011, 259–271.

Ciglencečki 2011b

S. Ciglencečki, *Posočje v poznoantičnem času / The Posočje area during Late Antiquity*, Ciglencečki, Modrijan, Milavec, Ljubljana 2011, 33–52.

Ciglencečki 2021

S. Ciglencečki, Poznoantična semiurbana utrjena naselbina Sv. Pavel nad Vrtovinom – 55 let pozneje, *Goriški letnik* 45, Nova Gorica 2021, 193–214.

Ciglencečki, Milavec 2009

S. Ciglencečki, T. Milavec, The defence of north-eastern Italy in the first decennia of the 5th century, *Forum Iulii* 33, Cividale 2009, 175–187.

Ciglencečki, Modrijan, Milavec 2011

S. Ciglencečki, Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija. Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 23, Ljubljana 2011.

Di Gleria, Varutti 2018

C. Di Gleria, e M. Varutti (ur.), *Cultura in Friuli 4: settimana della cultura friulana = setemane de culture furlane: 4-14 maggio 2017*, Udine 2018.

Diesenberger, Eichert, Winckler 2020

M. Diesenberger, S. Eichert, K. Winckler (ur.), *Der Ostalpenraum im Frühmittelalter. Herrschaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich*, Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 511, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 23, Wien 2020.

Drauschke, Prien, Ristow 2011

J. Drauschke, R. Prien, S. Ristow (ur.), *Untergang und Neuanfang. Tagungsbeiträge der Arbeitsgemeinschaft Spätantike und Frühmittelalter*, Studien zu Spätantike und Frühmittelalter 3, Hamburg 2011.

Eichert 2011

S. Eichert, *Zur frühmittelalterlichen Besiedlung des Ostalpenraums am Beispiel Kärntens*, J. Drauschke, R. Prien, S. Ristow (ur.), Hamburg 2011, 107–124.

Ettel 2014

P. Ettel, The State of the Question Regarding Early Medieval Fortress Construction in Southern Germany, *History Compass* 12/12, 2014, 112–132.

Faleschini 2013

M. Faleschini, Qui veniunt de Austria et Stiria et Karintia... per Canales et per Clusam consueverunt venire..., *Ce fastu?* 89, 1–2, Udine 2013, 71–97.

Faleschini, 2018

M. Faleschini, L'insediamento romano di Moggio Udinese nella valle del Fella (Friuli Venezia-Giulia) (Rimska naselbina Mužac v dolini Bele v Furlaniji), *Arheološki vestnik* 69, Ljubljana 2018, 227–276.

Fusek 2004

G. Fusek (ur.), *Zborník na počest Dariny Biellekovej*, Archaeologica Slovaca monographiae, Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae 7, Nitra 2004.

Gaspari 2009

A. Gaspari, High and Late Medieval Weapons from Archeological Contexts. Example: A Knight's Sword from a Late Roman Water Cistern at Ajdovski Gradec above Vranje / Visoko- in poznosrednjeveško orožje iz arheoloških kontekstov. Primer: viteški meč iz poznorimskega vodnega zbiralnika na Ajdovskem gradcu nad Vranjem, *Vojaška zgodovina* 10, Ljubljana 2009, 145–160.

Gleirscher 2010

P. Gleirscher, Keltisch, frühmittelalterlich oder türkenzeitlich? Zur Datierung einfach strukturierter Wehranlagen im Südostalpenraum, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 26, Wien 2010, 7–32.

Istenič 2015

J. Istenič, *Njivč above Novaki / Mali Njivč nad Novaki (with a contribution by Andrej Šemrov (the coin catalogue) / s prispevkom Andreja Šemrova (katalog novcev))*, u/in: Istenič, Laharnar, Horvat (ur.), Evidence of the Roman army in Slovenia / Sledovi rimske vojske na Slovenskem, Katalogi in monografije 41, Ljubljana 2015, 365–384.

Karo 2004

Š. Karo, *Die Typologie der frühmittelalterlichen Steigbügel aus slowenischen Fundorten*, G. Fusek (ur.), Nitra 2004, 165–173.

Karo 2007

Š. Karo, *Ozemlje današnje Slovenije med avarski-*

mi vojnami in madžarskimi vpadi v luči arheoloških najdb, unpublished PhD thesis, University of Ljubljana, Ljubljana 2007.

Karo 2012a

Š. Karo, *Oprema jahača i konja s Gradišča nad Bašljem (Slovenija)*, T. Šeparović, N. Uroda (ur.), Split 2012, 297–315.

Karo 2012b

Š. Karo, *Zgodnjekarolinške najdbe s slovenskih najdišč*, I. Lazar, B. Županek (ur.), Koper 2012, 447–458.

Karo 2021

Š. Karo, Archaeological traces of ancient Hungarians in Slovenian territory - small finds from various findspot contexts, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 54, Zagreb 2021, 315–329.

Karo et al. 2017

Š. Karo, T. Knific, D. Mlekuž, B. Mušič, M. Lavrič, *The Gradišče above Bašelj archaeological site: Interpretation of architectural remains on the basis of interdisciplinary research. Arheološko najdišče Gradišče nad Bašljem: Interpretacija arhitekturnih ostankov na podlagi interdisciplinarnih raziskav*, T. Sekelj Ivančan, T. Tkalec, S. Krznar, J. Belaj (ur.), Zagreb 2017, 167–196.

Karo, Knific 2020

Š. Karo, T. Knific, *Die frühmittelalterlichen Militärfunde von Höhenfundorten in Slowenien*, M. Diesenberger, S. Eichert, K. Winckler (ur.), 2020, 185–211.

Karo, Mlekuž 2015

Š. Karo, D. Mlekuž, *The Archaeological Image of the Land along the Upper Sava River in Late Antique and Early Medieval Periods. A View in Space*, M. Vicelja-Matijašič (ur.), Rijeka 2015, 250–272.

Karpf 2003

K. Karpf, *Frühe Eigenkirchen im Südostalpenraum und ihr historisches Umfeld*, H. R. Sennhauser (ur.), München 2003, 881–898.

Knific 1999

T. Knific, *Arheološko najdišče Gradišče nad Bašljem*, T. Roblek (ur.), Preddvor 1999, 55–67.

Knific 2007

T. Knific, *Zgodnj srednjeveški pozlačeni predmeti z Gradišča nad Bašljem (Slovenija) / Early mediaeval gilded artefacts from Gradišče nad Bašljem*

(Slovenia), *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24, Zagreb 2007, 317–326.

Knific *et al.* 2021

T. Knific, B. Laharnar, M. Mlinar, M. Turk, *V deželici Simona Rutarja. Arheologija podkrnskega prostora*, Tolminski muzej, Tolmin 2021.

Kosi 1998

M. Kosi, *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*, Ljubljana 1998.

Krahwinkler 1992

H. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*, Wien – Köln 1992.

Kühtreiber, Obenaus 2017

K. Kühtreiber, M. Obenaus, *Burgen des 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Niederösterreich – eine Bestandsaufnahme*, RGZM, LEIZA – Monographien 132, Mainz 2017.

Lazar, Županek 2012

I. Lazar, B. Županek (ur.), *Emona: med Akvilejo in Panonijo = between Aquileia and Pannonia*, Koper 2012.

Magnani 2007

S. Magnani, *Le vie di comunicazione in epoca romana / Cestne komunikacije v rimskem obdobju, Čedad / Cividale del Friuli* 2007, 129–151.

Milavec 2020

T. Milavec, *Early Medieval Finds and Contexts from the Hilltop Settlement of Tonovcov grad near Kobariid*, M. Diesenberger, S. Eichert, K. Winckler (ur.), Wien 2020, 177–184.

Milavec 2024

T. Milavec, *Lost in time: stories of unfurnished burials from late antique hilltop sites in Slovenia*, u: *Zbornik Milošević*, U/in: I. Basić, I. Josipović, M. Jurković (ur.), FORTUNATUS LIGO. Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Ante Miloševića Festschrift on the occasion of Ante Milošević's 70th birthday. Dissertationes et monographiae 20, 113–126

Mlinar, Tecco Hvala 2022

M. Mlinar, S. Tecco Hvala, *Poselitvena slika posoške/svetolucijske skupine – nova najdišća in spoznanja Settlement in the Posočje/Sveta Lucija group – new sites and insights*, *Arheološki vestnik* 73, Ljubljana 2022, 397–469.

Oitzl 2018

G. Oitzl, *Gospodarstvo v prostoru Julijskih Alp v srednjem veku*, *Zgodovinski časopis* 72, 1/2, Ljubljana 2018, 62–103.

Perko, Orožen Adamič 2001

D. Perko, M. Orožen Adamič (ur.), *Slovenija. Pokrajine in ljudje*, Ljubljana 2001.

Pollak 2007

M. Pollak, *Der Burgstall von Pfaffstätt im südlichen Innviertel. Nachrichtenlose Burgen des ausgehenden Frühmittelalters in Oberösterreich*, *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen* 16, Plzen 2007, 285–300.

Roblek 1999

T. Roblek (ur.), *Preddvor v času in prostoru*, Preddvor 1999.

Sekelj Ivančan, Tkalčec, Krznar, Belaj 2017

T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, S. Krznar, J. Belaj (ur.), *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora / Mediaeval Settlements in the Light of Archaeological Sources*, Zbornik Instituta za arheologiju u Zagrebu 6, Zagreb 2017.

Semmhauser 2003

H. R. Sennhauser (ur.), *Frühe Kirchen im östlichen Alpengebiet: Von der Spätantike bis in ottonische Zeit*, Abhandlungen. Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse / NF 123, München 2003.

Svoljšak 1985

D. Svolfjšak, *Sv. Pavel nad Vrtovinom. Rezultati sondiranja leta 1966*, *Arheološki vestnik* 36, Ljubljana 1985, 195–236.

Šeparović, Uroda 2012

T. Šeparović, N. Uroda (ur.), *Dani Stjepana Gunjače 2: Hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština, međunarodne teme*, Split 2012.

Štih 1999a

P. Štih, „*Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza*“: študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in fur-lanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412), Nova Gorica 1999.

Štih 1999b

P. Štih, *O vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob njej v zgodnjem srednjem veku*, *Gestri-nov zbornik*, Ljubljana 1999, 103–123,

Štular 2020

B. Štular, *One phenomenon or many? Considerations on the role of selected sites in Slovenia: Na Bleku, Mali grad, and Gradišče above Bašelj*, M. Diesenberger, S. Eichert, K. Winckler (ur.), Wien 2020, 231–243.

Štular, Eichert 2020

B. Štular, S. Eichert, *Hilltop sites with Early Medieval military finds in Eastern Alpine Area. Reverse engineering of predictive modelling*, M. Diesenberger, S. Eichert, K. Winckler (ur.), Wien 2020, 213–230.

Veršnik 2009

N. Veršnik, *Gradišče nad Bašljem v luči drobnih vsakdanjih predmetov in nakita*, neobjavljeni magistrski rad, Sveučilište Primorska, Koper 2009.

Vicelja-Matijašič 2017

M. Vicelja-Matijašič (ur.), *Swords, Crowns, Censurers and Books. Francia media – Cradles of European Culture*, Rijeka 2015.